

A megfordíthatóság értelemdimenziói

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi docens (Bukaresti Egyetem)

Dr. Benedek József egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)

Dr. Gagyí József egyetemi docens (Sapientia–EMTE Marosvásárhely)

Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)

Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE Budapest)

EGYETEMI FÜZETEK

20.

BETHLEN GÁBOR
Alap

Megjelent a Bethlen Gábor Alap támogatásával

A megfordíthatóság értelemdimenziói

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

A kötetet szerkesztette
Veress Károly

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2014

A kötet a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen a Filozófiai Doktori Iskola, a Magyar Filozófiai Intézet, valamint az Alkalmazott Filozófiai Kutatóközpont kutatási programjaiba illeszkedő közös kutatási projekt eredményeként létrejött tanulmányokat tartalmazza.

A kutatást és a tanulmánykötet megjelentetését a Bethlen Gábor Alap támogatta az 5309/2013. sz. szerződés alapján.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2014.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

A kiadó igazgatója: Veress Károly

Felelős kiadó: Bilibók Renáta

A kiadvány felelős szerkesztője: Veress Károly

Számítógépes tördelés: Kolumbán Melinda

Borítóterv: Makkai Bence

Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

ISBN 978-606-8145-56-3

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A megfordíthatóság értelemdimenziói / ed.: Veress Károly. - Cluj-

Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2014

ISBN 978-606-8145-56-3

I. Veress, Károly (ed.)

Tartalom

<i>Előszó (Veress Károly)</i>	7
-------------------------------------	---

Papp Levente

A fenomenológia mint megfordítás	9
--	---

Jakab András

Világra forduló tudat és tudatra forduló világ	19
--	----

Csergő Antal

Patočka aszubjektív fenomenológiája	29
---	----

Péter Mónika

A negatív tapasztalat hermeneutikai produktivitása	41
--	----

Száva Csanád

A megélt tapasztalat többarcúsága	53
---	----

Lázár Zsolt

A közvetlen és a közvetett játéka	65
---	----

* * *

Lurcza Zsuzsanna

Kicsoda Zarathustra? Kicsoda a „Ki”? – Korszerűtlenség és dekonstrukció	77
--	----

Lakatos István

Az újraolvasás jelentésértelmező lehetőségei	97
--	----

Szabó Katalin

Emlékezés és kortárs irodalom. Pixel-észlelés	109
---	-----

Kovács Judit

Nemzedékek képe – képek nemzedéke	125
---	-----

Veress Károly

Az odafordulás értelme	141
------------------------------	-----

<i>Összesített irodalom</i>	155
-----------------------------------	-----

<i>A kötet szerzői</i>	161
------------------------------	-----

Rezumate	163
----------------	-----

Abstracts	169
-----------------	-----

Kicsoda Zarathustra? Kicsoda a „Ki”? – Korszerűtlenség és dekonstrukció¹

Habár a tanulmány címében két kérdés is megjelenik: a „kicsoda Zarathustra?” és a „kicsoda a »Ki«?”, közel sem állítható, hogy a fő cél e kérdések megválaszolása lenne, kiváltképp pedig az nem, hogy e kérdések egyáltalán megválaszolhatóak lennének. E kérdések azonban vezérmotívumként szolgálnak a nietzschei „korszerűtlenségbe” és a derridai dekonstrukcióba való betekintéshez, rámutatva azok analóg vonásaira mindannak kapcsán, ami a metafizikához és a metafizika nyelvezetéhez kötődő kritikához, a szubjektum és az identitás fogalmainak leépítéséhez kapcsolódik.

Kulcsszavak: dekonstrukció, metafizika, kritika, szubjektum, identitás.

„Azt mondom nektek még, chaosznak kell bennünk lenni, hogy csillagot szülhessünk”. (Nietzsche)²

Nietzsche „korszerűtlen programjában” az afirmációt, az elváltozás igenlését, Isten halálát, az emberfeletti embert, a hatalom akarását, az örök visszatérést, mint tiszta változást, a történetiség-kritikát, az értékek átértékelését, ugyanakkor Zarathustra identitásának lehetetlenségét állítja előtérbe. Nietzsche már *A tragédia születésében* körvonalazza a központi fogalomként is tekinthető *affirmációt*, az *igent mondást az életre*, ez pedig a dionüszoszi ideállal áll kapcsolatban, és az emberfeletti ember előképének is tekinthető. A dionüszoszi ideál lényegei az „izgalmak-indulatok, melyeknek közepette a szubjektív *elenyészik*, és teljes *önfeledésbe merül*”.³ Nietzschénél mind az elváltozás igenlése, mind Isten halálának a kinyilatkoztatása, az emberfeletti ember, a hatalom akarása, a történetiség kritika, az

¹ A tanulmány az MTA-ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében az MTA TKI támogatásával készült.

² Nietzsche: Zarathustra. 22.

³ Nietzsche: *A tragédia születése*. 57. Kiemelés tőlem [L.Zs.]

értékek átértékelése, csakúgy, mint az igent mondás az életre, az nem más, mint leszámolás a hajdani értékekkel, a hajdani emberképpel és annak történetiségszemléletével, az igenlés így egy (ön)szemlélet-rendszernek, a valamiképp meghatározott emberkép elváltozásának, a szubjektum önfeladásba merülésének, önfelszámolásának az affirmációja. *Az igenlés így a saját pusztulás igenlése.* A szubjektum, az identitás és az uralkodó emberképhez társuló értékrendszer leszámolásához elengedhetetlen a saját halál, a *saját pusztulás akarása*. Paradox módon éppen a szubjektum és az emberkép pusztulása, az identitás halála, Dionüszosz halála és Zarathustra széttörése az, ami által az élet igenelhető. „Azt szeretem – hirdeti Zarathustra, a *változó*, akinek minduntalan „változás állott be lelkébe”⁴ –, „aki saját elmúlását akarja”, „aki el akar pusztulni” „így megy át örömmel a hídon”,⁵ „mondom én nektek: a ti »Magam«-otok akar meghalni”.⁶

De ki a szubjektum, az identitás, a „saját”, az Én, az ember, a „Magam”? Kicsoda a „Ki”? „Ki”-nek kell megsemmisülnie, és kicsoda az a „Ki”, az az ember, aki saját pusztulását akarja? Nietzsche az *Így szólt Zarathustra* c. művében a „mi az ember?” kérdést a következőképp hozza képhe: „az ember kötél, amely állat és emberfeletti ember közé feszítetett [...] Veszedelmes általmenés, veszedelmes úton levés”.⁷ Zarathustra alapélménye, hogy az ember ezen az *úton levésen* még csak egyfajta kiindulópont, túlságosan is silány, mindemellett pedig a föld bőrbetegsége, éppen ezért beszél a nagy megvetésről és a nagy undorról. Gyógyíthatatlan szenvedése, hogy „örökkön örökké visszatér az ember fáradtságot okozója, a kis ember [...] Még a legnagyobb is túlon túl kicsiny! – ezért, hogy csömör lett nékem az ember! És hogy a legkisebb is örökké visszatér! – ezért, hogy csömör lett nékem mind a lét! Ó, utálat! Utálat! Utálat!”⁸

Zarathustra, a *villám hírnöke*,⁹ azt hirdeti, hogy nincsenek felsőbbrendű emberek, mert mind egyenlők vagyunk Isten előtt, Isten viszont halott (*Isten mint eredet és középpont halott*), a csöcseléssel pedig nem lehetünk egyenlőek. Zarathusztra ezért az emberfeletti

⁴ Nietzsche: Zarathustra. 13.

⁵ Uo. 21.

⁶ Vö. uo. 45.

⁷ Nietzsche: *Így szólt Zarathustra*. 55.

⁸ Uo. 264.

⁹ Nietzsche: Zarathustra. 21. Kiemelés tőlem [L. Zs.]

embert jelöli ki annak, aKinek a „kis ember”, a *nyájember* fölé kell/kellene emelkednie. A *nyájember után*-ja az *emberen túli ember* lesz, akit viszont az emberfeletti embernek kell meghaladnia. Zarathustra az ember meghaladásának, fölülmúlásának igényét a következőképp radikalizálja: „az embert fölülmuló embert tanítom néktek. Olyasmi az ember, amin felül kell kerekedni. Mit tettetek ti, hogy felülkerekedjete rajta? Minden eddigi lény alkotott valami önmagán túlmutatót: épp ti volnátok hát apálya ennek a nagy dagály-nak, és inkább visszatérnétek az állathoz, semhogy felülkerekedjete az emberen? Mi a majom az embernek? Nevetséges, avagy fájdalmas szégyen. És kell, hogy ugyanez legyen az ember az emberfölötti embernek: nevetséges, avagy fájdalmas szégyen”.¹⁰

Az ember meghaladásához azonban elkerülhetetlen még a *legutolsó ember* felszámolása is, s ezzel a definiálhatatlan, de a minidig valamiképpen definiált ember kizárólag olyasmivé válik, mint amit, vagy akit meg kell haladni, vagy *le kell győzni*: „6000 lábbal a tenger fölött és jóval magasabban minden emberi dolgok fölött”,¹¹ – hangoztatja Nietzsche a „korszerűtlen” programot. Az emberfeletti ember célja, hogy megszabaduljon precedensétől és annak értékrend-szerétől, hogy megszabaduljon *proto-önmagától*. Az emberfeletti ember az ember meghaladásának a programja, ez pedig akár a legki-válóbb ember *elpusztítását* is jelentheti: „egyre többeknek, egyre jobbaknak kell tönkremenniük közületek”¹² – hangoztatja Zarathustra. Aki *saját pusztulását* akarja, az legyőzi önmagát és affirmatív erővé válik. Nietzschénél így kevésbé az ember definiálá-sa, a „Ki az ember?” kérdés megválaszolása a cél, mintsem annak a kijelölése, hogy „Ki” emelkedik/emelkedhet felül rajta, hogy hogyan lehet meghaladható, hogy ki kerül *túl jón és rosszon*, hogy „Ki” affirmálja paradox módon éppen a saját pusztulásának akarásával az életigenlést? Halj meg idején; ezt tanítja Zarathustra”.¹³ **(Az ember-kép kritikája).**

Dionüszosz és Zarathustra, valamint az emberfeletti ember státusa között egyfajta hasonlóság mutatkozik meg, de kétségkívül nem identikusság, hiszen sem Dionüszosz, sem Zarathustra nem

¹⁰ Nietzsche: *Így szólt Zarathustra*. 18.

¹¹ Nietzsche: *Hajnalpír*. 425.

¹² Nietzsche: *Így szólt Zarathustra*. 343.

¹³ Nietzsche: *Zarathustra*. 89.

tekinthető emberfeletti embernek. Paul Valadier Nietzsche-olvasatában Dionüszosz alakját a Megfeszítettel párhuzamba állítva világítja meg. A lényegi különbség Dionüszosz és a Megfeszített között pedig abban áll, hogy Dionüszosz *akarja saját halálát*, akár-csak Zarathustra *saját széttörését*, de úgy, hogy ez alapvető feltételként jelenik meg az élet igenléséhez. Ahhoz, hogy Dionüszosz, az életet igenelhesse, alávetődik az örök visszatérésnek, és saját halálának visszatérését akarja. A saját halálra vonatkozó igenlést azonban minduntalan ismételni kell, de az igenléssel mindig az elváltozást és sohasem az azonosságot igenljük.¹⁴ Mind Dionüszosz, mind Zarathustra és az emberfeletti ember a saját pusztulás affirmálása.

Ki Zarathustra? Kicsoda a „Ki”? „Ti is gyakran kérdeztétek magatoktól, »kicsoda nekünk Zarathustra? Milyen névvel illessük őt«?”¹⁵ Maga Zarathustra is kérdez: „Ki vagyok én?”¹⁶ Sutyák a „kicsoda Zarathustra?” kérdést a következőképp hozza képbe: „Zarathustra [az, aki] teremtette [...] a morált, e végzetes tévedést: következőképp neki kell fölsímnia a tévedést.”¹⁷ Tehát Zarathustra az, aKi leszámolni készül a morállal, a nyugati metafizikával és önmagával egyaránt, aKi kimondja vagy kimutatja az Én-nek az el-lentmondásosságát, összevisszaságát.¹⁸ Nietzsche a következőképp határozza meg Zarathustrát: „a morál az igazság erejével legyőzi önmagát és ellentétévé – énné – válik, ezt jelenti az én Zarathustrám”.¹⁹ Sutyák e kijelentés kapcsán két következtetést von le, egyrészt azt, hogy a morál legyőzi önmagát és Énné válik. A morál az Én ellentéte, a Nem-Én. Másrészt a morál Zarathustrában válik Énné. Ez azt jelenti, hogy mindenekelőtt Zarathustrának kell Énné válnia. Ő az első, akinek Énné kell/kellene válnia, ergo nem kezdettől fogva Én, azonban az se biztos – mi több egyenesen lehetetlen, de mindenképpen kérdéses –, hogy valaha is „Én” lesz-e, „Én” lehet-e? Zarathustra alakja így egy folyamatot jelöl, az úgynevezett Én-né *válás* folyamatát, de a célbaérés reménye nélkül. „Íme [...], én vagyok az, aki mindig önmagát kell, hogy legyőzze”,²⁰ hi-

¹⁴ Vö. Valadier: *Dionüszoszt a megfeszítettel szemben*. 139–145.

¹⁵ Nietzsche: Zarathustra. 174.

¹⁶ Uo. 183.

¹⁷ Sutyák: *Hogyan lesz Zarathustra azzá, aki?* 54.

¹⁸ Vö. Nietzsche: Zarathustra. 41.

¹⁹ Sutyák: i.m. 54.

²⁰ Nietzsche: Zarathustra. 143.

szen „az énem legyőzendő valami”.²¹ Zarathustrának, a „*lábadozó-nak*”,²² Énné „kell”, „kellene” *válnia*, hisz *nem* ön-maga, vagy: szét kell törnie „(ön)magát” mert nem Én, de célba sem érhet soha. Zarathustra paradox. Végig kell járnia „saját” útját/útjait, hogy „ön-magává” *váljon* és mint ember minduntalan *tönkremenjen*. Saját pusztulását és saját pusztulásának szüntelen nem-identikus ismétlését kell akarnia. (***Az identitás, a szubjektum, az ön-azonosság kritikája***)

Kicsoda így Zarathustra? Kicsoda, mint úgynevezett „ön-maga”? Kicsoda, mint – a nem-identikus örök visszatérés nyomán még csak nem is lineáris – történetének folyamatában álló „valamivé váló”, ahol nem a „valamivé”, hanem a *váló* lesz a fontos. Ki lesz az, aki ön-magává *válik*, ha *széttörik*? „Mi” vagy „Ki” jön a széttörés *után*? Zarathustra „identitása” és „ön-maga” meghasad, és az lesz a kérdés, hogy „Mi” vagy „Ki” lesz az, „ami”, „a Ki” az *után* eljön? Ha lehetne egyáltalán olyan „Ki”... Nietzsche az *Így szólott Zarathustrájában* Zarathustra, nem egyéb, mint *szóló*: „én Zarathustra, az élet szószólója, a szenvedés szószólója, a kör szószólója”.²³ Zarathustra mint szóló egy *túliségra* mutat rá, az értékek ártértékelésével egy másfajta értékrendszerhez és szemléletmódhoz vezetne el. Sorsa, hogy tanítóvá váljon, ez pedig tragikus sors, „mert állataid jól tudják, ó, Zarathustra, ki vagy és kivé kell lenned: lásd, az örök visszatérés tanítója vagy – ez a te sorsod immár!”.²⁴ Zarathustra maga is, az örök visszatéréshez tartozva, kimondja: „én elmondom szavamat, meg is török szavamom: ez az én *örökös* sorsom”.²⁵ Zarathustra sorsa az örök visszatérés és az örök megújulás, ez pecsételődik meg hétszer *A hét pecsét* c. fejezet visszatérő motívumában: „mert téged szeretlek ó örökkévalóság!”²⁶

De hogyan lehet Zarathustra szóló, hogyan válhat tanítóvá, valami olyasminnek a kimondásában, ahol a „Mi” és a „Ki” nem adekvát? „Vajon igazán megértettétek-e, amit mondtam?”²⁷ – kérdezi Zarathustra. Hogyan lehet kimondani a jövő egy potencialitását? Hogyan lehet az aktívát, a pusztító és a különbözőséget affirmáló

²¹ Uo. 48.

²² Uo. 275. Kiemelés tőlem [L.Zs.]

²³ Sutyák: i.m. 57.

²⁴ Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. 264.

²⁵ Nietzsche: Zarathustra. 277.

²⁶ Uo. 286–292.

²⁷ Uo. 266.

erőt a reaktív helyébe állítani? Hogyan lehet szólni, kimondani egy felettséget, egy *túlíságot*, egy „*után*”-t, egy „*hyper*”-t, „*über*”-t, egy „*el*”-t? Hol vezet az út innen oda el? Éppen ezért (e lehetetlen lehet-ségesért vagy *e lehetséges lehetetlenért*) Zarathustra sorsa a bukás: „*el* vagy ítélve önmagadra és önmagad megkövezésére: Oh, Zarathustra, hisz messze dobtad a követ – de reád fog az visszaes-ni”.²⁸ Tragédiához méltóan, nem kerüli el sorsát, hisz sorsa a tan kimondásával fonódik össze: „mit törödsz magaddal Zarathustra! Mondd ki a szavad és törj össze!”²⁹ Zarathustra, „az istentelen”,³⁰ saját pusztulásával affirmálja önnön tragédiáját, önnön pusztulását, akárcsak Dionüszosz. Az affirmálás a tragikus sors affirmálása, de nem szenvedéssel teli, hanem örömteli *teremtő* erő: „minden öltötökkel, azon legyetek, hogy ti magatok az életet igazoljátok”.³¹ Zarathustra Dionüszoszhoz és az emberfeletti emberhez hasonlatos, aki ugyancsak a saját halál akarója; mind Zarathustra, mind Dionüszosz, akárcsak az emberfeletti ember a *túlíságra való rámutatás*.

A lényegi kérdés viszont továbbra is fennáll: hogyan állítsuk az affirmációt a tagadás helyébe? Nietzsche-nél az igenlés kérdése a nihilizmussal fonódik szorosan össze: hogyan lehet legyőzni a reaktív erőket, a nihilizmust, a semmi akarását? A nihilizmus csak saját maga által győzethet le, ha *saját pusztulását akarja*. Itt a negáció affirmációba való átfordulásáról van szó, ahol csak az affirmáció marad fenn. Zarathustra, Dionüszosz és az emberfeletti ember a tagadás és a pusztítás olyan szintjére emelkedik, ahol minden fennálló érték aktív felszámolása nem más, mint *teremtő erő*, [**de-(Kon)strukció**]. Az igenlés és az affirmáció feltétele így a tagadás és a pusztítás.

De mennyiben marad az aktív erők győzelme és a nihilizmus bukása, az emberfeletti ember, az értékek átértékelése a *Túl*-ban, az *után*-ban, a megkésetttségben? Nietzsche az *Így szólott Zarathustrában* felvázolja az emberfeletti ember képét, de az emberfeletti ember nem realizálódik a műben, ezzel is egy befejezetlenségre, lezáratlanságra és beteljesületlenségre utalva, *túlíságra*, amely *még túl van*, azaz nem jelen-való, (**A jelen-lét elhalogatása, megké-**

²⁸ Uo. 194.

²⁹ Nietzsche: *Im-igyen szóla Zarathustra*. 95.

³⁰ Nietzsche: *Zarathustra*. 214.

³¹ Uo. 48.

settsége, kritikája). Az emberen túli ember az eljövendőben van elgondolva, ezért mindig az emberen *túl* jelenik meg. Az *Így szólott* Zarathustra alcíme a következőképp hangzik: *Könyv mindenkink és senkinek*. Kihez *szól* tulajdonképpen Zarathustra? „Ki” a tanító és „Mi” a tan? Továbbá „Ki” hallgatja Zarathustrát? A szólás, az el- és a kivezetés, a *túliség* paradoxonának kecssegtetése pedig mennyiben marad a jövőben, az *utánban* hagyva, egyfajta *megkésett*ségként, vagy Derridával élve *halogatás*ként? Egy újfajta érzékenység válik irányadóvá, ami az elválkozás és a saját pusztulás igenlése, de „Ki” lesz az, lehet olyan „Ki”, aki igenel?

A dekonstrukció mint radikalizált „korszerűtlenség”, avagy a „saját” pusztulás affirmációja

„Mindig csak az el-különböződésből (*différance*) és annak »történetéből« kiindulva tarthatunk igényt annak tudására, kik és hol vagyunk »mi«”.

(J. Derrida)³²

„I have never claimed to identify myself with what may be designated by this name. It has always seemed strange to me, it has always left me cold. Moreover, I have never stopped having doubts about the very identity of what is referred to by such a nick-name.”

(J. Derrida)³³

Derrida dekonstrukciója ugyancsak a meghaladásra, az *után*-ra, az eljövendőre, a *túl*-ra, egy messiás nélküli „messianizmusra” apellál. De „Mi” és „Ki” lesz ebben az *után*-ban? Vagy lesz-e, lehet-e, lennie kell-e „Mi”-nek vagy „Ki”-nek az *után*-ban? **„Ki jön a szubjektum után», ahol a »ki«, mint jel, talán már olyan grammatika felé mutat, amely nem volna többé alávetve az »alany-nak«”.**³⁴

A „Ki”-ről: Az európai filozófiai hagyomány lényegileg az egység, az azonosság, az Én, a személy, az identitás filozófiájaként

³² Derrida: *Az el-különböződés*. 46.

³³ Derrida: *The time is out of joint*. 15.

³⁴ Derrida: *„Jól enni márpedig muszáj”, avagy a szubjektumszámítás*. 293.

működött. A görög *τό αὐτό* és a latin *idem* meghatározónak számít a filozófiatörténetben, a tételezett egység, azonosság és identitás gondolata pedig végigkíséri az európai gondolkodást. A XX–XXI. századi filozófia áttekintésekor viszont már a hagyományos szemléletmód és ön-szemléletmód felülvizsgálatára irányuló törekvés kap kiemelkedő szerepet, a „Ki” egysége, azonossága, identikussága pedig mindinkább az el-különböződés felé tendál.

Még a német idealizmus szellemében Fichte az *Én* és a *Nem-Én* azonosságát hangoztatja.³⁵ Hegel dialektikájában pedig a kezdetekben megkérdőjelezett azonosság helyreáll egy helyreálló azonosságában: *az azonos és a nem-azonos azonosságában* (nem $A = A$).³⁶ A Frankfurti Iskola szellemében Adorno a Hegelhez kapcsolódó dialektikus totalitás-igényű elvek feladásának szellemében, a dialektika és az identitás fogalmát negatív dialektikaként és *nem-identitásként* mutatja fel. Egyfajta eltávolodásként a dialektikától Nietzsche az *elválkozás* fogalmát, ugyanakkor a hagyományos európai szemléletmódot meghatározó metafizikai gondolkodás lebontásának igényét szorgalmazza, annak nyelviségével, fogalmi rendszereivel, világ- és önszemléletével való számotvetéssel összefüggésben.

Husserl fenomenológiájában az elválkozás helyett a „*kontinuous modifikáció*” gondolatát dolgozza ki,³⁷ Heidegger pedig az *ontológiai differenciát*. Heideggernél a lét és a létező közötti ontológiai differencia azt az egységet igyekszik megtörni, amely az európai filozófia meghatározó elemeként érvényesült, ez a különbségtétel pedig a differencia-filozófia felé vezető lépéseként értelmezhető.³⁸ A differencia-filozófiához kapcsolódva Deleuze a „tisza differencia” (*reine Differenz*)³⁹ elvét munkálja ki, így a differencia egyre inkább mint „differencia” kezd előtérbe kerülni, és nem mint az egységgel és az azonossággal ellenkezőként, azzal szembenállóként, de nem is annak tagadásaként jelenik meg.

Derrida dekonstrukciójában már közel sem az *Én* és a *nem-Én* azonosságát, se nem egy helyreállítható azonosságot, nem is az elvál-

³⁵ Vö. Fichte: *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*. 44.

³⁶ Vö. Hegel: *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*. 38.

³⁷ Husserl: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*. 29. Kiemelés tőlem [L.Zs.]

³⁸ Vö. Kimmerle: *Philosophien der Differenz*. 28.

³⁹ Deleuze: *Differenz und Wiederholung*. 11–12. Kiemelés tőlem [L.Zs.]

tozást, a modifikációt vagy a differenciát ismeri el, hanem a *différance*-ot. A *différance* kifejezés nem a hagyományos differencia-fogalmat juttatja érvényre, sőt még csak nem is fogalomra utal, hanem a fogalom helyett a *köteg* kifejezést használja Derrida, amit azzal indokol, hogy a „köteg szó alkalmasabbnak tűnik annak jelzésére, hogy a javasolt egybegyűjtésnek szövésre, fonásra, kötésre emlékeztető struktúrája van”.⁴⁰ A derridai *différance*, szemben a heideggeri differenciával, az ontológiai differenciánál és egyáltalán a létnél és a nyelvnél is ősbibbként elgondolt, **(a *différance* a tiszta eredet kritikája)**. A *différance* így nem csak egy új kifejezés, sőt nem is csak kifejezés, hanem dekonstruktív *művelet*, *akció*.

A *différance* soha nem lehet (újra) „önmaga”, ha egyáltalán feltételezhető lehetne, hogy valaha volt vagy lehetett volna „önmaga”, dekonstruktíve így már nincs azonosság, egység, és nincs is, amit helyreállítani. Dekonstruktíve „a »ki« különössége nem egy önmagával azonos dolog individualitása [...]”. E különösség elhajlik vagy osztódik – hangoztatja Derrida.⁴¹ „A nyom – semmi sem, nem entitás, túllép a Mi a...? kérdésén, és esetlegesen lehetővé is teszi e kérdést, itt már nem bízhatunk többé még tény és elv oppozíciójában sem, ami – összes metafizikai, ontológiai és transzcendentális formáiban – mindig csak a mi a... rendszerén belül funkcionált”.⁴² Dekonstruktív szempontból már nincsen önmagába vett elem, nincs identitás, s még önmegaság sem, csak nyomok nyomai „vannak” és el-különböződés. Nincs önmagában vett elem, mivel „minden »elemben« csak a másik, »távollevő« elem van »jelen«”.⁴³ Geoffrey Bennington idézi Derrida *Mémoires – pour Paul de Man* c. írását: „ha [...] a rendszer minden egyes eleme csak a más elemektől való eltérése révén nyeri el identitását, akkor ily módon minden elemet megjelölnek azok az elemek, amelyekkel nem azonos: magán viseli a többi elem nyomát”.⁴⁴ Az elemek így maguk is *kötegek*, nyomok nyomai, a nyomok kötegei, akár a *différance*. Semmi sem lehet pusztán jelen vagy távol, mint inkább keresztül kasul, mivel minden nyom egy nyom nyoma, minden szöveg más szövegek nyomát viseli,

⁴⁰ Derrida: Az el-különböződés. 43.

⁴¹ Derrida: „Jól enni márpedig muszáj”, avagy a szubjektumszámítás. 300.

⁴² Derrida: Grammatológia. 116.

⁴³ Bennington/Derrida: Jacques Derrida. 197–198.

⁴⁴ Uo. 197.

és minden jelölő tőle különböző jelöltekre utalt, tehát egyik sem eléggé „önmaga”. Derrida éppen abban látja az identitás, s egyúttal a szubjektum problematika felfogásai körül terjengő zavarok gyökerét, hogy a különböző definiálási stratégiák kevésébe likvidálták pl. a szubjektum fogalmát, mint inkább rehabilitálták azt.⁴⁵ Derrida az *différance*-al a létezőt a maga egészszerűségében, egységében, azonosságában és nem utolsó sorban létében és jelen-létében rendíti meg. Dekonstruktíve így a **„ki” már nem eléggé önmaga, „határozatlan név-más.”**⁴⁶ (A *différance* az azonosság és az egység kritikája.)

A **„ki” mint jel-ről**: Derrida a jelen-lét és a jelen-nem-lét opozíciójának meghaladását szorgalmazza, hisz minden elem tulajdonképpen hiány. Egyetlen elem sem lehet megjelenülve, egyik sem *eléggé önmaga*, mintsem csak nyomok nyoma és el-különböződés. Sem a nyom, sem az el-különböződés azonban nem létező, nem rendelkeznek egzisztenciával. A bonyodalom éppen abban áll, hogy a létező megnevezés már mindig is valamiféle jelen-létre, egységre, azonosságra, eredetre, tisztaságra utal. A lét mint jelen-lét a maga metafizikáltságával történetileg beágyazott: „a dolog *eidosz*ként való jelenléte a látás számára, jelenlét mint szubsztancia/esszencia/ egzisztencia (ouszia)”⁴⁷ érvényesül. Derrida elgondolásában a logocentrizmus, a logosz előtérbe helyezése az, ami felelős a létező létének jelenlétként való megragadása végett. Amikor a *Grammatológiában* a jel és a jelenlét viszonyát problematizálja, kifejti, hogy a jel is már mindig a jelenlét felől volt elgondolható, de tulajdonképpen még a jel esetében sem releváns a mi a jel?” formájú kérdés.⁴⁸

A lét szó belevésődik előzetesen minden nyelvbe, már megelőlegezi, de fel is függeszti a filozófiát. A dekonstrukció pedig a „Ki” és a „Mi”, az eltárgyasító, valamivé tevő gondolkodással szembe, ezért beszél Derrida a meg- és túlhaladásról. Hiszen a lét és a léttel kapcsolatos terminológia olyan lingvisztikában mozog, ami önmagát zárja be az egyneműsítő, azonosító jelen-lét nyelvezetébe.

⁴⁵ Derrida: „Jól enni márpedig muszáj”, avagy a szubjektumszámítás 293–294.

⁴⁶ Derrida: *Disszemináció*. 219. Kiemelés tőlem [L.Zs.]

⁴⁷ Derrida: *Grammatológia*. 33.

⁴⁸ Uo. 42.

A lét kérdése „összeolvad a »lét« szó előzetes beleértettségével”.⁴⁹ Derridánál a jelenlétből való kiindulás és a jelen-lét előfeltevése, már eleve önellentmondónak bizonyul, ugyanúgy a „Ki” és a „Mi” kérdések egyaránt, hisz ezek is eleve a jelenlétre utalnak. Így már a „ki lesz az, aKi igenel?” kérdés sem releváns. A kérdésfeltevés e módja a „logosz korszakán” és a logika-metafizika illuzórikus jelen-létén való túlhaladást követeli meg.

Dekonstruktíve minden a *différance* mozgásától függ. Ezért nem is lehet „jelen-lét”, egyfajta jelen-lét-szerűség látszata csak halogatás, el-különböződés, szóródás, osztódás egy nem lineáris térben és időben. Az időben létrejövés, sosem lehet elkészültség, megjelenülés, kiképződés, nem lehet így soha azonossága, egysége, identikussága, hanem csak zajló történés lehet és befejezetlenség. Így nincs is jelenlét, hanem csak a jelenlétnak a szüntelen halogatása, amelyet éppen a szüntelen létrejövés generál. A „nyom furcsa mozgása éppúgy állít, mint ahogy vissza is von: a differencia differál: megkülönböztet/elhalaszt”⁵⁰ – állítja Derrida. A *différance* éppen most zajló történésre utal, nem pedig a következményre, azaz *létrejövésre*, de nem készen-lét-re.⁵¹ Dekonstruktíve ezért a „ki” **mint jel már nincs jelen, (az el-különböződés a jelenlét kritikája).**

Olyan Grammatológia, amely már nincs alávetve az alany-nak: Derrida megfordítja a vizsgálódások irányát, azt indítványozva, hogy a felvetett filozófiatörténeti-metafizikai fogalmakat (eidosz, szubsztancia, identitás, Én, szubjektum, önmagaság, eredet, középpont, oppozíciók, jelen-lét stb.) *nem újrafogalmazni, hanem dekonstruálni kell.* A dekonstrukció és a *différance* megkettőződése egyre inkább átterjedni látszik minden szóra és „fogalomra”, azt *kötegekre* zúzva, és magára a nyelvre is rátelepedik, hiszen éppen a nyelv és a nyelvben levés kényszerít elsősorban arra, hogy a levés, a lét, a jelen-lét, ugyanakkor az egység, az azonosság, az identitásba vetett hit fogalmait használva már eleve belőlük induljunk ki. A szubjektum, a szubsztancia, az identitás, és egyáltalán a „Ki” és a „Mi” kérdések azonban dekonstruktíve már nem relevánsak. A dekonstruktív nyelvhasználat már ellentmondani látszik a logoszhoz, és a logológikus beállítódáshoz kötődő hagyománynak – amely szük-

⁴⁹ Uo. 45.

⁵⁰ Derrida: *Grammatológia*. 104.

⁵¹ Derrida: *Az el-különböződés*. 47.

ségszerűen a valami-ről beszél, hiszen nem tudja elkerülni a róla való beszédet⁵² –, és rámutat a nyelv más mondásának és írásának egy módjára. A dekonstrukció nem (van), (es „ist” nicht), és nem mondja azt, ami van/létezik („ist”). Amit a *différance*, a nyom és más derridai kritikai fogalmak „mondani akarnak” – ha mindenképpen mondani kellene –, akkor az fogalom előtti volna („vor” dem Begriff), név előtti volna, („vor” dem Wort), a valami, a „Mi” előtti volna, („vor” dem „Etwas”), nem bírna már léttel és jelenléttel.⁵³

Az „identitásnak” és az „önmagaságnak” dekonstruktív megközelítése így már radikálisan felszámol mindenféle egység-, azonosság-, eredet- és jelen-*lét* elgondolást és annak a lehetőségét is, hisz „az el-különböződés nem egy folyamat jelöl, amely a sajáttételre fut ki”,⁵⁴ nem ontológiai újra-el-sajátításként, nem megjelenülésként értelmezhető. Az el-különböződés önmaga ellen fordul, nem enged “sajáttá válni”, önmaga ellen fordul, mint „fogalom” és „köteggé” válik, *saját hatásának kiszolgáltatottjává válik*. Önfeladásba merül akár a dionüszoszi ideál, saját pusztulását akarja akárcsak Dionüszosz és Zarathustra, s valójában éppen az „önmaga” ellen való fordulása – ha lehetne egyáltalán önmaga, hisz sohasem *önmaga és sohasem jelenvaló* –, teszi lehetővé sajátos értelmének beteljesületlen kifejeződés-lehetőségét. (*A dekonstruktív grammatológia már kivonni igyekszik magát a logológia alól.*)

Valami nincs sehol: Derrida dekonstruktív megközelítésében az el-különböződés (*différance*), a disszemináció (*dissémination*) és a játék kérdése jut kulcsszerephez, pontosabban a *différance játékban* levése. A játék szemantikailag a helyettesítések felől gondolható el, mint a „véges egység zártságában végbemenő végtelen helyettesítéseknek a mezeje. E mező csak azért teszi lehetővé a végtelen helyettesítgetéseket, mert ő maga véges, vagyis azért, mert ahelyett, hogy kimeríthetetlen mező lenne, mint a klasszikus hipotézisben, ahelyett, hogy túl nagy lenne, inkább hiányzik belőle valami, mégpedig a

⁵² Derrida: Wie nicht sprechen? 63. „Ein logos spricht notwendig von etwas; er kann nicht vermeiden, von etwas zu sprechen; es ist unmöglich...”

⁵³ Vö. uo. 19. „Es „ist” nicht und sagt nicht dies, was „ist”.” Dies, was die „*différance*”, die „Spur” und so weiter „sagen-will” – was von nun an nichts sagen will –, dies wäre „vor” dem Begriff, dem Namen, dem Wort, „etwas”, das nichts wäre, das nicht mehr dem Sein, der Anwesenheit oder der Gegenwärtigkeit des Gegenwärtigen (...) angehörte.”

⁵⁴ Derrida: Az el-különböződés. 63.

középpont, amely leállítja és megalapozza a helyettesítések játékát”.⁵⁵ (*A différence a középpont kritikája.*)

A játék mozgását így a középpontnak és egy tiszta eredetnek a hiánya jellemzi, illetve ezek távolléte teszi lehetővé. Dekonstruktíve a játék a „távollét”-„lét” és a „jelen”-„lét” játéka, de ezek fogalmi-tartalmi tisztaságának, ellehetetlenedésének felmutatása, ugyanakkor ezek oppozíciójának meghaladása is, hiszen a *différance* játéka mindezek előtt már „van”, „csakis a differenciák lehetnek kezdettől fogva”.⁵⁶ Az el-különböződés így túlvezet a jelenlét és a távollét alternatíváin, „a nyom jelenlét-távolléte, amit még csak nem is kétértelműségének, inkább játékának kellene mondani”.⁵⁷ Az oppozíciók tagjai már-már fikciónak minősíthetők, hisz az oppozícióként vélt tartalmak is el-különböződések, az egyik egy másik el-különböződése, a másik az egyik el-különböződése. (*A différence a fogalmi tisztaság és az oppozíciók egymáshoz szegülésének kritikája.*)

Dekonstruktíve „a lét és az igazság [...] fogalmait [...] a játék, az interpretáció és a (jelenlévő igazság nélküli) jel fogalmai váltották fel”,⁵⁸ ugyanakkor megvalósul a tudat, az egy-Én, az ön-azonosság, az identitás, az önmagához való közelség, illetve az önmagasság bir- tokolhatóságának erőteljes kritikája. A *différance* játék előzetesség marad, sohasem válik készenlétté, jelenlétté, egységgé, azonossággá, nincs tiszta eredete, középpontja, nem írható le oppozíciók által. A játék az által gondolható el egyáltalán, hogy nincs egyfajta teljesség, egység, azonosság, középpont, eredet. Egy véges egység zártságának lehetősége ugyanis a végtelen helyettesíthetőségekre való nyitottsága által gondolható el. A játék zárt, de a játék zártságában a helyettesíthetőségek általi nyitottság jut kifejezésre. A játék lehetőségét és mozgását így nem egy teljesség és egység, valamire való visszavezethetőség teszi lehetővé, nem a kimeríthetetlenség, sem a perfekció, vagy a befejezettség, hanem a kimeríthetőség, a végesség, a helyettesíthetőség. **Valami, ami nincs jelen, egy távollét, egy hiány, egy jelen nem levő, „valami”, ami nincs sehol.**

⁵⁵ Uo. 50.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Derrida: *Grammatológia*. 110.

⁵⁸ Derrida: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*. 22.

Derrida *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában* c. tanulmányában a játékra vonatkozó közvetkeztetéseit ekképp összegzi: „az interpretációnak, a struktúrának, a jelnek és a játéknak két interpretációja létezik. Az egyik arról álmodik, hogy képes lesz a játék és a jel rendje elől elillanó valamiféle igazság vagy kezdet/eredet megfejtésére, és az interpretáció szükségességét úgy éli meg, mint valami száműzetést. A másik, mely nem fordul már a kezdet/eredet felé, fenntartja a játékot, és megkísérli, hogy az emberen és az emberiségen túlra jusson [...]. Az interpretációnak e második interpretációja, amelyhez Nietzsche jelölte ki számunkra az utat”.⁵⁹ Derridánál a játék megszabadulni vagy felszabadulni látszik a logosz premisszái alól. Szemben áll a Rousseau-i negativitással, a játék szomorú, negatív és bűnös felfogásával, de nem is komoly a játék, mint ahogy az Heideggernél volt, nem is öncélú, és nem is teleologikus, ahogy az Gadamer-nél szerepelt, hanem cél nélküli, a nietzschei játékosághoz és affirmációhoz hasonlatos, amely örömteli pusztító állítás és igenlés, de-Konstruktív akció.

A túl tautológikussága

Hogyan lehet, lehet-e egyáltalán az aktívát a reaktív helyébe állítani? Hogyan lehet tanítóvá válni valami olyannak a kimondásában, ahol a „Mi” és a „Ki” nem adekvát? Miért kell szüntelen, örökre visszatérni a változás létébe, ahogy azt Zarathustra hirdette? „Mi” a tan? „Ki” a tanító? „Mi” ez a felettség, befejezetlenség, „*túliség*”, „*után*”, „*hyper*”, „*über*”, „*el*”? Mit halogatunk, amikor a „Mi”-t és a „Ki”-t halogatjuk? „Mi” és „Ki” késik meg? Miért befejezetlen művelet a dekonstrukció? Hová vezet az el-különböződés el-je? Az el-különböződés – nietzschei értelemben elgondolt igenlése – már különbözik minden dialektikától – hangsúlyozza Derrida. A *différance* megkettőződése pedig „áttérjed minden szóra és fogalomra, s annak mutatja őket, amik valójában, miközben meg is akadályozza, hogy azok legyenek, amik”?⁶⁰ Nincs olyan „entitás” vagy „id-entitás”, amire ne terjedne ki a *différance* mozgása. A *différance* az egység, azonosság, tiszta eredet, középpont, jelenlét, fogalmi tisztaság ellehe-

⁵⁹ Uo. 34.

⁶⁰ Bennington/Derrida: Jacques Derrida. 196.

tetlenítésével és az oppozíciók meghaladásával egy befejezetlenséghez, *túlísághoz* igyekszik „el-vezetni”, a meghaladáshoz, és talán a meghaladás meghaladásához. A dekonstrukció így „a lehetetlenség élménye”,⁶¹ paradox, szituálás minden szituáláson túlra. A dekonstrukció akkor van, ha nincs, „nem »lehetséges«, ha »lehetséges«”.⁶²

Mindezzel a dekonstrukció mint de-konstruktív akció – dekonstrakció – nem pozitív tudomány, és egyáltalán nem tudomány, nem szerveződik és nem szerveződhet rendszerré, nem definitív, de úgynevezett „végterméke” nem is a rom vagy pusztán a fragmentum, a töredék, a nihilizmus, a tiszta absztrakt semmi. Nem is lehet végterméke annyiban, amennyiben elfogadjuk, hogy befejezetlen, hiszen a dekonstrukció nem véglegesül/nem véglegesülhet, amíg fogalmi rendszer van, amíg nyelv van. Derrida a *différance*-hoz hasonlatosan, a negotiation (*négociation*) fogalmát, illetve köteget ugyancsak a dekonstrukció státusával hozza kapcsolatba. A negotiation dekonstruktív elgondolásának pedig nincs, nem lehet, általános törvénye, szabálya, metódusa, hanem az inkább „a megállás lehetetlensége, ami annyit jelent, hogy: nincs tézis, nincs pozíció, nincs téma, nincs megállás, nincs szubsztancia, nincs stabilitás, hanem állandó elhalasztás, végtermék nélküli elhalasztás”.⁶³

A dekonstrukció státusával áll összefüggésben a *différance* is, a *différance* státusa is. Derrida amikor a *différance* és a *différance* különbözőségét firtatja, kiemeli, hogy az „a” és az „e” hangok, a *différance* és a *différance* kifejezések közti különbség csaknem eltűnik a hallás és a látás számára, s *nem is jeleníti meg magát* mint olyant, *így az el-különböződés maga nem is létezik*, *nem jelenlévő, nincs egzisztenciája*.⁶⁴ Az el-különböződés nincs – hangsúlyozza Derrida –, az el-különböződés önmagába vész bele, saját hatásának kiszolgáltatottja. Fel lehet-e mutatni a tiszta el-különböződést? (Érvényre lehet-e juttatni az aktív erőt a reaktív ellenében?) A dekonstruálandó fogalmak forgalomban vannak, de nem véglegesülnek soha, nem nyugszanak meg egy azonosságban, nem állandósul-

⁶¹ Derrida: Politics and Friendship. 192. – „deconstruction as the experience of the impossible...”

⁶² Uo. 192. – „Deconstruction is not »possible« if »possible«...”

⁶³ Derrida: Negotiations. 13. – „...the impossibility of stopping, this means: no thesis, no position, no theme, no station, no substance, no stability, a perpetual suspension, a suspension without rest.”

⁶⁴ Derrida: Az el-különböződés. 45.

nak, nem ülednek le egy jelenlétben, nem társulnak egy statikus jelentéshez. Éppen ezért a dekonstrukció „sohasem valósul meg a maga mivoltában, a maga neve szerint, [...] sohasem lesz képes tervezete vagy tárgya egységének meghatározására, [...] sohasem tudja kidolgozni módszerének diskurzusát, sem pedig megjelölni területének határait”.⁶⁵ A dekonstrukció leépíti mindazon módszertani, szemléletbeli, metodológiai berögzültségeket, amelyek az egységre, azonosságra, eredetre, középpontra, jelenlétre, oppozíciókra, fogalmi tisztaságra alapoznak, mivel ezek termelik ki az úgynevezett „valóságot”, az „igazságot”, és a valóság és az igazság beazonosításának módszertani rendszerét.

A dekonstrukcióval szemben minduntalan megfogalmazódó, látszólag „költői” kérdések egyike éppen az, hogy hová vezetnek a dekonstrukció folyamatosan megújuló leépítései? „Mi”-re megy ki a játék? A semMire? Egy leüledett, egységes, azonos, jelenlevő és definiálható valaMire még kevésbé. Hová vezet a dekonstrukció eldöntetlensége, talajtalanúsága? Önmaga céljává válik-e a dekonstrukció? Beszélni kell-e a dekonstrukció öndekonstrukciójáról? Kiterjed-e „önmagára” a dekonstrukció? Hogyan, ha *önmagasága sincs*? Marad-e belőle „valaMi”, ahol a „valaMi” is csak tételezett és megújuló dekonstruálás tárgyává válik?

A dekonstrukció, szemben a heideggeri destrukcióval, amely a destrukció-konstrukció egységére alapoz (Einheit von Destruktion und Konstruktion),⁶⁶ nem vall magáénak kimondottan konstruktív szándékot, valójában azonban a de-Konstrukció radikálisan konstruktív, hiszen a lebontásokkal, ízekre szedésekkel egy más, befejezetlen, új kontextus felé tendál, de nem úgy mintha leüledhetne valaha is az új kontextus, mintha leüledhetne egy textuális művelet az állandóság ellen. Ez a kontextus nem rendelkezik már jelenléttel, sem egységgel és azonossággal sem, nincs eredete, statikus középpont-konceptiója, így mondhatni nem is létező kontextus, hanem olyan, amely előfeltételezett „önmagát” bármikor átadja a dekonstrukciónak. Talán ebben áll az, hogy a dekonstrukció befejezetlen mozdulat.

Derrida dekonstrukciójában olyan kritikai fogalmak felmutatása által, mint a *différance*, a nyom, a *játék*, a *disszemináció* a jelen-

⁶⁵ Derrida: *Grammatológia*. 23.

⁶⁶ Ld. Heidegger: *Sein und Zeit*. 6. Die Aufgabe einer Destruktion der Geschichte der Ontologie. 27–36.

levő-lét, az egység és az azonosság, egyúttal a jelen-lét metafizikájának vagy a metafizikának, mint jelen-lét tudománynak, a logológiának a dekonstrukcióját szorgalmazza. Mindazon fogalmak dekonstrukcióját és darabokra szedését javasolja, amelyek valamiféle egységre, azonosságra, eredetre, középpontra, jelen-létre utaltak, mint az „eidosz, arché, télosz, energia, ouszia, lényeg, lét, létezés, szubsztancia, szubjektum, igazság, érzékfölötti, tudat, lelkiismeret, Isten, ember stb.”⁶⁷

A dekonstrukció „a felfordítás nélkülözhetetlen fázisát tartalmazza”,⁶⁸ akciójában pedig a „Ki” *köteggé* válását követhetjük nyomom. Már nem az újraértelmezésre esik a hangsúly, hanem a darabokra szedésre, nem a rehabilitásra, hanem a likvidálásra vagy legalábbis a likvidálhatóság kérdésére, a fogalmak/kötegek használatának kérdésére. A dekonstruálandó identitás olyasmi, ami már nem „ura önmagának”, nem „adekvát önmagával”, nem „a világ középpontja és eredete”.⁶⁹ A dekonstruálás pedig azt jelenti, hogy számot vetünk a *différance*-al, és jogot adunk a befejezetlenségnek, a halogatásnak, a megkésettységnek, a szóródásnak.

„Innen” csak utalni lehet a fogalmak és a fogalmi rendszerek dekonstruálásának szükségességére, csak körvonalmazni lehet azt, de a fogalmi dekonstrukció eseményei, beteljesületlen és befejezetlen fejlemény-sorozatai lehetnek csak a kritikai indíttatású kísérleteknek. Innen oda? *Túl-ra?* A *túl* tautológiája, hogy az valamiképp mindig *túl* marad, sohasem lesz jelen-*való*, mindig el lesz halogatva, mindig meg lesz *késve*. Sohasem lesz eléggé *önmaga*. A lényege éppen abban áll, amit nem lehet/nem tud kimondani, ami el van halogatva, ami *meg van késve*, ami *túl* van, amíg nyelv van. A *túl* így mindig *túl* is marad, ezért *nem lehet sohasem jelenvaló*, nem lehet jelen-lét, *nem válhat igazán soha valóra, soha nem lehet eléggé önmaga*, ezért a lezáratlanság, a befejezetlenség, a nem-egész volt. A *túlban* ezért az irány, az irányultság a lényeg.

Itt a wittgensteini gondolat ugyancsak kifejező értékű: a lényeg a túllépésében mutatkozik meg, „az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépvn rájuk túllépett rajtuk. (Ügy-

⁶⁷ Derrida: *Grammatológia*. Előszó. 12.

⁶⁸ Derrida: *A disszemináció*. 9.

⁶⁹ Derrida: „Jól enni pedig muszáj”, *avagy a szubjektumszámítás*. 304.

szólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.) Meg kell haladnia ezeket a tételeket”.⁷⁰ Heideggernél ugyancsak az a nyelvi kérdés merül fel, hogy „fennáll-e még valamiféle lehetőség, hogy a metafizikai gondolkodás által nyitott nyelvet, mint a nyelv más-mondásának lehetőségét kikutassuk és érvényesítsük”?⁷¹ A túl tautológiája Derridánál az irányváltás fontosságát radikalizálja, akárcsak Nietzsche, „a túlhaladás nem egyszerű kilépés a sorozatból (...) A túlhaladás – de hívatjuk-e még így ? – csupán a sorozat bizonyos elmozdítása.”⁷² Mind Nietzsche-nél, Heideggernél, Wittgensteinnél, mind Derridánál a nyelv és a kifejezőmód egyfajta destrukciója és dekonstrukciója zajlik, és ugyanakkor minduntalan várat magára, hiszen csak várathat magára...

Elkerülni a „Ki” és a hozzá konglomerálódott filozofémák használatát?

„Nincs semmi, amihez hozzáférhetnénk – azon a textuális láncolaton kívül, amely a dolgokhoz köt minket”.
(J. Derrida)⁷³

A modern és a posztmodern filozófia számos irányzata hadat üzen a metafizikai hagyománynak és a metafizika nyelvezetéhez kötődő fogalmi rendszereknek, a metafizika nyelvében mozogva. Az európai filozofémák elválaszthatatlanok a nyugati kultúra alapvető nyelveitől,⁷⁴ fogalmi rendszereitől, ugyanakkor e fogalmi rendszerekre épített etikai, politikai és jogi rendszerektől. Derrida maga sem úgy véli, hogy a metafizika nyelvétől megszabadult volna, hisz a dekonstrukció is a metafizika nyelvében mozog, *de egyúttal dekonstruálja is azt* – állítja Derrida. Hiszen hol lehetne azonosítható egyfajta kilépés a metafizikai nyelvezetből? Ki lehet-e lépni e fogalmi-nyelvi hagyományból? Ki lehet-e lépni a nyelvből? Lehetséges

⁷⁰ Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés.* 6.54.

⁷¹ Bacsó: *Néhány megjegyzés a hermeneutikához és a dekonstruktivizmushoz.* 170.

⁷² Derrida: *Disszemináció.* 102.

⁷³ Caputo: *Hideg hermeneutika: Heidegger/Derrida.* 28.

⁷⁴ Vö. Derrida: *What I Would Have Said.* 63. – „European philosophemes inseparable from the most foundational language of Western culture”.

lenne-e egész egyszerűen kerülni bizonyos fogalmak használatát, úgy megkerülni őket mintha nem tudnánk „létezésükről”, vagy úgy tenni, azt hinni, mintha tehetnénk úgy, hogy nem tudunk „létezésükről”. Ez illuzórikussága felé mutat, amely a nyelvet túlságosan önkényesen szándékszik alakítani, vagy pedig egy metódust próbál felállítani, amely a beszédmód helyes illetve nem helyes módját tárná fel. A hogyan szükséges és a hogyan nem szükséges beszélni „normáit” írná elő, önellentmondóan, éppen egészen ideologikus, despotikus, totalizáló-kizáró módon. Mindenképpen úgy tűnik első látásra, hogy arról beszélünk, amiről “nem kell beszélni”, vagyis a metafizikai „Ki”-ről, a szubjektumról, az id-entitásról, azonban itt nem az a cél, hogy e kifejezéseket egész egyszerűen diszkrimináljuk, elkerüljük, s az is világos, hogy az elkerülés az elkerülés kerülése is. Akkor viszont hogyan beszéljünk másképpen róluk? Hogyan lehet másképp beszélni róluk? Vagy miért kell mindenképpen beszélni róluk? Illetve, hogyan lehet nem beszélni róluk? Wie nicht sprechen?⁷⁵ Nem cél e fogalmakat új fogalmakkal felváltani, megnevezni, nem cél más érvényű “igazság” állítása a régi terminusok helyére, s főképp illuzórikus egy akár potenciális új kifejezés kivitelezésének megcélzása. Így hogyan lehet másképpen beszélni vagy akár írni róluk? Idézőjelbe téve használjuk a kifejezéseket, utalva arra, amire nem akarunk utalni? Vagy éppen más írásformában tüntessük fel a metafizikához, a logoszhoz és logológiához kapcsolódó kifejezéseket? Zárőjelezzük, idézőjelezzük, ahogyan Heidegger tette a szellemmel, vagy éljünk áthúzással, egész egyszerűen nem elfogadva, nem felvállalva, nem a hagyományos formában „fenntartva” e fogalmakat/kötegeket? Vagy állítsuk azt, hogy a logosz és a logológia fogalmai: az on, az id-entitás, egység, azonosság, jelen-lét, szubsztancia, lényeg stb. hagyományos formában pl. identitás, nem hagyományos formában pedig egyszerűen nem-identitás, vagy „nem-identitás”, ahogy ezzel már Adornó is próbálkozott? De akkor „Mi”? (Azonban a „Mi” vagy a „Ki” sem releváns).

Az alapján, ahogyan Derrida a Heidegger-elemzésében, A *szellemről*-ben játszik a gondolattal az idézőjelezésről, úgy tűnik mintha az idézőjelezés mondhatni megvonná a fogalmat a maga fogalmisága alól, „megkülönböztető jelekkel látja el, távol tarja az

⁷⁵ Derrida: Wie nicht sprechen?

idézőjeles eljárás segítségével”,⁷⁶ így pedig úgy tűnhet „noha ugyan-
az a szó marad, egyúttal azonban egy másik is lesz”.⁷⁷ Heidegger az
áthúzás problémája kapcsán fejtegeti, hogy az elkerülés vagy akár az
áthúzás egyfajta megnevezési képtelenségre utal, ez pedig az arra
való képtelenség is, hogy „megnyíljon a dolog mint olyan”.⁷⁸ A fel-
vetett kifejezési kísérletek, illetve kifejezési képtelenségek által úgy
tűnik, hogy egy ilyen eljárásban valaMit megfosztani szándékozunk e
fogalmaktól, megfosztani szándékozunk azok létét mint jelen-*létet*,
megfosztjuk az egységét mint egy-ségét, azonosságát és statikus
értelmük lehetőségét. De elég-e ez a fosztás? Elég-e az elgyengítés?
Nem gyengíthető el az identitást, mert az nincs, mert az el-
különböződés és nyom. Úgy tűnik, hogy a „Ki” elképtelenedése a
saját halál beteljesítője, a saját pusztulás akarója, a szubjektum és az
identitás proto-*után*-ja, proto-*túl*-ja is. *Túlvezetni* igyekszik „saját”
magán, de a célba érés reménye nélkül. Ez a *túl* egyelőre és megújul-
tan csak *kérdés* marad, csakúgy mint az is, hogy hogyan beszéljünk
vagy hogy hogyan ne beszéljünk minderről, azaz Wie nicht
sprechen?

⁷⁶ Derrida: *A szellemről. Heidegger és a kérdés*. 44.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo. 72.